

Ivan Majić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, I. Lučića 3, HR-10000 Zagreb
imajic@ffzg.hr

Gadamerova hermeneutika – od »filozofije slušanja« prema književno-teorijskoj praksi

Sažetak

Polazeći od osnovnih postavki Gadamerove filozofske hermeneutike, u članku se tematizira mogućnost njene primjene u književnoj teoriji. Prostor Gadamerova promišljanja, a tako i njegove hermeneutike, otvara pitanje »kako je moguće razumijevanje«? Odgovori na to pitanje impliciraju etičko-estetski zahtjev »filozofije slušanja« u kojoj se mora uspostaviti dijalektika pitanja i odgovora. Proces dolaska do značenja tako se odvija u jeziku, koji nam omogućuje, u najgorem slučaju, da se stvari barem približimo, ako ne i da je razumijemo. Tumačeva situacija obilježena je njegovim predrasud(b)ama, preduvjerenjima (Vorurteil), a situacija teksta prezencijom, ali i temporalnošću. Upravo je temporalnost umjetničkog djela osnova Gadamerovu poimanju tradicije, odnosno predaje, kojoj, pod Heideggerovim utjecajem, Gadamer pridaje regulativni karakter. Procijep između dvaju horizonata, tradicijsko-povijesnog i predrasudno-tumačeva, rješava se »stapanjem horizonata« (Horizontverschmelzung) kao krajnjim ishodom dijaloga, a to stapanje ujedno postaje temeljem razumijevanja. Iako je Gadamerova hermeneutika bila kritizirana, ona je ujedno nezaobilažna u proučavanjima interpretacije (književnog) teksta.

Ključne riječi

Hans-Georg Gadamer, hermeneutika, razumijevanje, dijalog, jezik, tradicija, preduvjerenje (Vorurteil), stapanje horizonata (Horizontverschmelzung)

I.

Kada Hans-Georg Gadamer u predgovoru svoje najznačajnije knjige *Istina i metoda*,¹ odgovarajući na kritike koje su uslijedile nakon prvog izdanja te knjige, ističe kako je tom knjigom i uopće njegovim konceptom hermeneutike njegova »namjera bila i jest filozofska: to jest, ne da se ispita šta činimo, niti šta bi trebalo da činimo, već ono što se s nama dešava van našeg htijenja i čina«,² tada je posrijedi iskaz koji sugerira, analogno »filozofskoj namjeri«, i »filozofsko čitanje« teksta koji slijedi. Međutim, kasniji će utjecaj Gadamerove hermeneutičke teorije pokazati da su njegova promišljanja, osim u području filozofije, značajno utjecala i na druga područja, prije svega na teoriju i povijest umjetnosti, povijest, teoriju književnosti, itd. Kako se temeljni problem Gadamerove hermeneutike, koji se može sumirati u »kantovskom pitanju 'kako je moguće razumijevanje'«,³ recepcijski reflektira na različite domene humanističkih znanosti, poglavito na književnost, propitujući funk-

1 U ovome radu koristim izdanje: Hans-Georg Gadamer, *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo 1978.

2 H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 10.

3 Isto, str. 12.

cioniranje hermeneutike književnog znaka, Gadamerova »filozofska namjera«, barem recepcijski, utoliko je postala i »nefilozofskom« ili, točnije, »filozofskom s dodatkom«. Taj pomak od filozofije k teoriji umjetnosti općenito, a ponajviše književnosti, u Gadamerovu je slučaju uvjetovan mogućnošću dolaska do odgovora na postavljeno pitanje. Radi se, naime, o posebnosti iskustva umjetnosti pred kojim je »naučno istraživanje (...) već od početka svjesno da ga ne može niti zamijeniti niti nadmašiti«. ⁴ To specifično iskustvo umjetnosti karakterizira neposrednost kojom je uspostavljen odnos između teksta (umjetnine, izvedbe) i primatelja jer, »umjetničko djelo nekome nešto kazuje, i to ne samo tako kako neki historijski dokument nešto kazuje historičaru – ono svakom nešto kazuje, kao da bi to bilo rečeno upravo njemu, kao nešto prisutno i istodobno«. ⁵ Iz tog »drukčijeg« karaktera iskustva umjetnosti i umjetničkog djela, Gadamer crpi motivaciju za razradu hermeneutike kao umijeća razumijevanja, štoviše, hermeneutika postaje »filozofija slušanja«, ⁶ jer se u odnosu prema (umjetničkom) tekstu mora uspostaviti dijalektika pitanja i odgovora.

Stoga i intencija ovoga rada nije usmjerena toliko prema analizi bogatih filozofskih koncepata Gadamerova djela – koja se dijaloški kreću od antičke tradicije, prije svega Platona, Aristotela, pa preko Augustina, Hegela, sve do njegovih učitelja koji su značajno utjecali na razvoj njegove misli, Edmunda Husserla, i poglavito, Martina Heideggera – već je intencija u fokusiranju mogućih mjesta utjecaja Gadamerove hermeneutike na tumačenje književnoga teksta i konstituciju značenja općenito.

II.

Gadamerov interes za proučavanje umjetnosti, a posebno književnosti, povezan je s njegovim poimanjem karaktera umjetničkog djela. Prije navedena neposrednost znaka u recepciji, kada je riječ o umjetničkim djelima/tekstovima, ne samo da je razlogom toga »drukčijeg« karaktera koji Gadamera toliko zanima, nego se iza te neposrednosti krije zapravo jedno od osnovnih načela Gadamerove hermeneutike koje on, pod Heideggerovim utjecajem temporalne analitike čovjekova tubitka, preuzima i prilagođava na području teksta, a to je prezencija. ⁷ Iz te prezencije, naprosto, činjenice da je djelo tu, ⁸ razvija se potreba da se djelo razumijeva. Međutim, potreba razumijevanja i tumačenja nije vođena potrebom dolaska do značenja (književnog) teksta koji će biti izvan njega i tek pokušati »ozrealiti osjetilno sjajenje ideje« (Hegel), već je, upravo suprotno (i tu se Gadamer jasno distancira od Hegela), vođena zahtjevom da se u »umjetnosti koja se nadaje kao nešto nenadmašno upravo u susretu s onim posebnim i u pojavi istinitoga samo u onome posebnome«, ⁹ ostvari upravo »prirast bitka«. ¹⁰ Drugim riječima, značenje se ne traži niti u autorovoj ingerenciji (Husserl), niti u osjetilnoj ideji (Hegel), nego se nalazi u samom tekstu koji je prezentan, ali koji, isto tako, funkcionira i kao simbol. Prezencija zapravo znači upućenost književnog teksta, budući da je on tu, upravo prema razumijevanju, jer »jezik i pismo postoje samo u njihovu upućivanju (...) a pjesnički je govor ispunjen samo u izvršenju govorenja, odnosno samog čitanja, a to znači, on nije tu, a da ne bude razumljen«. ¹¹ S druge strane, upravo simboličnost umjetničkog teksta, omogućuje pokretanje procesa tumačenja kojega Gadamer, po uzoru na grčku etimologiju riječi *simbol*, podrazumijeva kao proces »nerazrješive suprotnosti upućivanja i skrivanja«. ¹² U antropološkom iskustvu umjetnosti, Gadamer posebnu pozornost posvećuje upravo pojmovima igre, simbola i svetkovine, dok simbol ima presudni značaj, jer se »bit simboličkoga ili onoga nalik simbolu sastoji upravo u tome što

se ono ne odnosi na značenjski cilj koji valja intelektualno nadomjestiti, nego njegovo značenje sadrži u sebi.¹³

U tom smislu, čovjekov tubitak (Heidegger) i umjetnička djela sa svojim »prirastom bitka« (Gadamer) kojega nose u sebi postaju nerazlučivo povezani. Kažem, nerazlučivo, jer to upravo implicira ozbiljne posljedice za daljnje tumačenje hermeneutike, koja tako prestaje biti usmjerena isključivo na tekst i njegovo značenje, već se u činu »pravilnog oslušivanja smisla«,¹⁴ mišljenja sam, artikulira upravo ona žudnja za »smislom« koji bi bio presudan za recipijenta. Ovim smo križanjem došli do etičkih reperkusija hermeneutike koja upravo možda iz te perspektive postaje relevantna kao mogućnost uspostave »dijaloga, tolerancije«, jer stvarna usmjerenost hermeneutike zapravo postaje pokušaj mogućnosti dopiranja do smisla čovjeka, a tek onda smisla teksta, iako je put koji vodi do smisla posredovan tekstom. Kao posljedica te svijesti, nerijetki su citati u kojima se isprepleću razine umjetničkog djela i razine subjekta:

»Umjetničko djelo koje nešto kazuje suočava nas s nama samima. (...) Razumjeti što nekomu umjetničko djelo kazuje stanovito je, dakle, susretanje sa samim sobom. (...) Ono (djelo, op. I.M.) nije samo ono: 'To si ti!' koje se otkriva u radosnom i plodnom treptaju – ono nam također kazuje: 'Moraš mijenjati život!'«¹⁵

Ako se umjetničko djelo, točnije ono simbolično u kojemu se umjetničko djelo realizira, »prikazuje kao krhotina bitka koja obećava da će dopuniti nešto odgovarajuće radi iscjeljenja i cjeline«,¹⁶ onda je put do značenja koje će omogućiti dopiranje do smisla egzistencijalno bitan! Mogućnost bitka ovisi o smislu teksta. Sada se pak postavlja problem, kako utvrditi ono što djelo unutar sebe posjeduje, onaj smisao koji stoji skriven u njemu, odnosno kako izbjeći višeznačnost i višesmislenost? Upravo je zbog toga Gadamerova hermeneutika doživjela najžešće kritike, tim više što je Gadamer pokušao tom problemu, a i problemu povijesnog razumijevanja, doskočiti pojmovima 'tra-

4
Isto, str. 22.

5
Hans-Georg Gadamer, *Čitanka*, MH, Zagreb 2002., str. 139.

6
H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 7.

7
U intervjuu sa Jeanom Grondinom, Gadamer o hermeneutici u djelu *Istina i metoda* kaže: »... za mene nije bila riječ o teoriji znanosti ili teoriji duhovnih znanosti. Htio sam, obrnuto, pokazati da u duhovnim znanostima nisu važne samo znanost i metoda, nego prije svega i tajnovita prezencija koju ima umjetničko djelo.« – H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 317.

8
»Smisao umjetničkog djela počiva zapravo na tome da je ono tu«. – Hans-Georg Gadamer, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, AGM, Zagreb 2003., str. 54.

9
H.-G. Gadamer, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, str. 60.

10
Isto, str. 57: »... u umjetničkom djelu se na nešto upućuje, ali u njemu autentičnije jest tu to na što se upućuje. Drugim riječima, umjetničko djelo znači prirast bitka« (istaknuo H.-G. G.).

11
H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 192–193.

12
H.-G. Gadamer, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, str. 54.

13
Isto, str. 60.

14
»To je zadaća da učimo slušati ono što tu želi govoriti, i morat ćemo si priznati da učiti slušati ponajprije znači uzdići se iznad površine slušanja i gledanja koje sve izjednačava i počinje širiti sve razdražljiviju civilizaciju.« – Isto, str. 59.

15
H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 140–142.

16
H.-G. Gadamer, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, str. 52.

dicije' i 'stapanja horizonata' (*Horizontverschmelzung*), o kojima će biti riječi kasnije. Ključni, stoga, problem, prema Hirschu ostaje:

»Kako se može tvrditi da je izvorni smisao teksta izvan našega domašaja a da je, u isto vreme, valjano tumačenje moguće?«¹⁷

Oštrina s kojom Hirsch napada Gadamerovu koncepciju jest opravdana, ali smatram da je pretjerana, tim više što Hirsch upravo upada u zamku onoga od čega se Gadamer svojim djelom uspješno ogradio, a to je, Hirschovim riječima, »prezaokupljenost devetnaestog veka objektivnom istinom i znanstvenim metodom«. ¹⁸ Hirsch napada Gadamera tvrdeći da radi istu grešku protiv koje se bori, govoreći kako »Gadamer diže glas protiv ove prezaokupljenosti (devetnaestim stoljećem, op. I.M.) ističući da *Methodologie* tumačenja tekstova ne može postojati zato što tumačenje, naposljetku, nije *Wissenschaft*, čiji je cilj objektivno i trajno znanje«. ¹⁹ Međutim, Hirsch, zapravo, u svojoj kritici traži od Gadamera upravo tu istu devetnaestostoljetnu objektivnu istinu od koje se Gadamer distancirao. Njegovo insistiranje na odredivosti značenja previda upravo »hermeneutičku vrlinu dijaloga« (Grondin) zbog koje je Gadamer i imao toliki utjecaj u filozofiji, kulturi i umjetnosti, a jedan od tih elemenata dijaloga jest i Gadamerova »kontradiktorna« postavka da se do značenja dolazi i »kroz historijsku okolnost tumača« i da je značenje »odredivo«, ali je isto tako »beskonačan proces«. Ta značenjska neodredivost posljedica je Gadamerove temeljne postavke da je »Jezik bitak koji se može razumjeti«. ²⁰

S druge pak strane, za razliku od Hirscha, smatram da je taj »višak smisla«, ta cjelina koje »unutarnje uho« pokušava čuti kada se susreće s umjetničkim djelom, konačno, ta nemogućnost odredivosti jednoznačnog smisla teksta – upravo najpoticajniji dio Gadamerove hermeneutike. Jer, pogotovo nakon njegove debate s Derridaom, Gadamer je, prema mišljenju Jeana Grondina, donekle revidirao svoje stajalište, te je drukčije interpretirao ranije postavke. Naime, upravo se ta značenjska neodredivost, mišljenja sam, pokazala produktivnom pa je onda govorio o »razumijevanju toga da drugi može imati pravo ... odnosno o prepoznavanju drugosti drugoga u njegovom pravu«. ²¹ Zanimljivo je, u tom kontekstu, Gadamerovo vlastito tumačenje rečenice: *Bitak koji se može razumjeti jest jezik*:

»... tu se skriva ograničenje. Što se, dakle, ne može razumjeti može biti beskrajnom zadaćom da se nađe riječ koja se stvari barem približava.«²²

Ovo insistiranje na presudnosti samoga jezika za razumijevanje, odnosno teksta kao prostora upisivanja drugih, pa i drugih tumačenja, konstanta je u Gadamerovu promišljanju, koje je kao takvo jedino i moguće u kontekstu u kojem je teško ponuditi jednoznačnost smisla, jer »hermeneutika jest: znati koliko neiskazanog ostaje kada nešto kažemo«. ²³ U tom smislu, Gadamer je dosljedan kada kaže:

»... književni tekst, štoviše, posjeduje vlastiti status. Njegova jezična prezencija kao teksta iziskuje ponavljanje originalnoga doslovnog teksta, ali tako da ono povratno ne poseže za izvornim govorenjem, nego unaprijed gleda na novo, idealno govorenje.«²⁴

Idealno govorenje, baš kao i razumijevanje jest »beskonačan proces«, ali time važnost interpretacije samo dobiva na značenju, to nije zaokret prema posvećivanju relativizmu u njegovu pristupu (Hirsch), već je znak »uvažavanja Drugoga«.

III.

Jedan od ključnih problema tako postavljene Gadamerove hermeneutike, dakle, situacije u kojoj se unutar (umjetničkog) teksta, jezika, nalazi smisao do kojega se dolazi uvijek mogućim i nikad iscrpivim procesom tumačenja, tako postaje temporalnost, odnosno pitanje: što ćemo s umjetničkim djelima iz prošlosti? Budući da »bitku umjetničkog djela pripada istovremenost«,²⁵ postavlja se pitanje kako uspostaviti odnos razumijevanja sadašnjega i prošloga? Gadamer jasno razlikuje sadašnje i prošlo, međutim, budući da je »naš život stalno koračanje kroz istodobnost prošlosti i budućnosti«,²⁶ smatra da je »pogrešno misliti u opreci kako postoji umjetnost prošlosti, u kojoj možemo uživati, i umjetnost sadašnjosti, kod koje nas rafinirana sredstva umjetničkog oblikovanja trebaju siliti na suradnju«. ²⁷ »Umjetnost je nadilaženje vremena«²⁸ i u njegovu je shvaćanju djelo ključno, te stoga mora biti načina na koji će se uspostaviti komunikacija razumijevanja prošloga i sadašnjega, odnosno sadašnje situacije recipiranja »smisla« djela iz prošlosti, a to bi se trebalo dogoditi upravo zahvaljujući »razumijevanju koje je povijesnoodjelatni proces«. ²⁹ Povijesno umjetničko djelo, za Gadamera posjeduje i dodatni značaj, ono ima »umjetničku auru« (Benjamin), ono u sebi sadrži poseban »svijet religioznog iskustva, a to ima značajnu posljedicu da taj njegov svijet još uvijek pripada i našem svijetu, odnosno ono što obuhvaća oba svijeta postaje hermeneutički univerzum«. ³⁰ Stoga, povijesni raskorak mora biti nadvladan, jer »navlastiti bitak djela je to što ono može reći, a to nadmašuje svaku povijesnu ograničenost«. ³¹ Gadamer naglašava kako »hermeneutika mora poći od toga da je onaj koji hoće da razumije povezan sa stvari, koja predajom dolazi do govora, i da je priključen ili da se priključuje tradiciji iz koje dolazi predaja«, ali jednako tako, on je i svjestan da se sučeljavanje promatrača i »stvari« (*Sache*) ne odvija na jednostavan način, tj. ne odvija se bez poteškoća koje su svojstvima povijesne situacije tumačenja. Međutim, upravo te poteškoće suočavanja s povijesnim postaju jednim od važnijih mjesta hermeneutike, jer aktiviraju djelatan proces tumačenja.

17
E. D. Hirš, *Načela tumačenja*, Nolit, Beograd 1983., str. 286.

18
E. D. Hirš, *Načela tumačenja*, str. 276.

19
Isto.

20
Gadamer, *Istina i metoda*, str. 512 i dalje: »Svoj vlastiti univerzalitet hermeneutički fenomen ovdje istovremeno prebacuje na ustrojstvo bitka razumljenog, time što ovo u jednom univerzalnom smislu određuje kao jezik, a svoj odnos prema bivstvujućem kao interpretaciju.«

21
»Razgovor s Jeanom Grondinom, hermeneutika ili dekonstrukcija?«, *Scopus: časopis studenata filozofije Hrvatskih studija*, 2 (1997), 3 (7/8), str. 166.

22
H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 322.

23
Isto, str. 321.

24
Isto, str. 189.

25
H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 157.

26
H.-G. Gadamer, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, str. 18.

27
Isto, str. 46.

28
Isto, str. 74.

29
H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 333.

30
Isto, str. 13.

31
H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 136.

»Mjesto između tuđine i bliskosti, koje predaja za nas zauzima, jest ono Između koje prebiva između historijski mišljene predmetnosti na odstojanju i pripadnosti nekoj tradiciji. Istinsko mjesto hermeneutike je u ovom Između.«³²

Načini prevladavanja raskoraka između sadašnjosti i prošlosti jesu, prema Gadamerovu mišljenju, ne samo mogući već i nužni. To »Između« hermeneutičke situacije postaje upravo zahtjevom, jer za Gadamera »umjetničko djelo ima bezvremenu sadašnjost, ali isto tako, to ne znači da se u njemu ne treba naći i njegovo povijesno podrijetlo.«³³ Ta bezvremena sadašnjost kao odlika umjetničkog djela, proizlazi iz Gadamerova shvaćanja prezencije kao temeljne odlike umjetničkog djela. Razumijevanje, »ne kao jedan od načina ponašanja subjekta, već sam način bitka tubitka (Heidegger)«,³⁴ ključno je, i po pokretljivosti sposobno »obuhvatiti cjelinu iskustva svijeta«,³⁵ međutim, upravo zbog te važnosti koju Gadamer razumijevanju pridaje, ono ne smije biti predviđeno relativnim tumačenjima, jer »zahtjev jedne historijske hermeneutike (...) ne dopušta proizvoljne forme shvaćanja nego pri svoj otvorenosti i svoj širini igre mogućnosti njegova shvaćanja dopušta uporabu mjerila primjerenosti, štoviše, iziskuje ju.«³⁶

»Mjerila primjerenosti« na neki način sudjeluju u »čuvanju smisla« djela, a načine kojima se to ostvaruje, Gadamer pokušava riješiti pojmovima predaje, tradicije, i najvažnije, »stapanja horizonata« (*Horizontverschmelzung*). Jedna od osnovnih Gadamerovih preokupacija u *Istini i metodi* jest problematičan odnos tumačenja, koje vodi k razumijevanju, s jedne strane, i prema povijesti, odnosno povijesnosti, s druge. Stoga smatra da »na početku svake historijske hermeneutike mora stajati da se ona oslobađa od apstraktne suprotnosti između tradicije i historije, između povijesti i znanja (...) a ono što treba je spoznati momenat tradicije u historijskom ponašanju i pitati za njegov hermeneutički produktivitet.«³⁷ Gadamerovo razmišljanje o problemima tumačenja suvremenih djela i tumačenja umjetničke tradicije vodi upravo prema jedinstvu »estetskog«, koje bi imalo namjeru nadilaženja vremenskog raskoraka. Jer,

»... svatko tko stiče iskustvo o umjetničkom djelu to iskustvo potpuno sakuplja u sebi, a to znači, u cjelinu samorazumljivosti u kojoj ono za njega nešto znači. Ja (Gadamer, op. I. M.) mislim da proces razumijevanja prevazilazi sav historizam u oblasti estetskog iskustva (istaknuo I. M.).«³⁸

Ta estetičnost Gadamerove hermeneutike jedna je od osnovnih postavki koja je trebala vratiti umjetničkom djelu onu važnost koju mu je historizam oduzimao. Uostalom, svrha estetičkih rasprava u Gadamerovu opusu, bila je, po njegovim vlastitim riječima,

»... oslobađanje od pukoga historizma. Povijest umjetnosti konačno je u znaku historizma više ili manje postala ikonografijom.«³⁹

Tradicija, pak, kod Gadamera ima gotovo romantičarski značaj. Štoviše, promišljajući značenje tradicije u prosvjetiteljstvu i romantizmu, zaključuje: »prosvjetiteljska kritika tradicije i romantičarska rehabilitacija tradicije zaostaju iza njezinog istinskog povijesnog bitka.«⁴⁰ Za Gadamera, tradicija i hermeneutika usko su povezane, tradicija upravo pomaže tumačenju, ona je »očuvanje« i »kao takva zapravo jedan čin uma, istina.«⁴¹ Iz toga se razvija misao koja je, prema njegovim riječima,⁴² usmjerena protiv tadašnjih striktnih zagovaranja određenih metoda ili postupaka, a glasi:

»Samo razumijevanje ne treba zamišljati toliko kao jednu radnju subjektiviteta, već kao prodor u događanje predaje, u kojoj se posreduju prošlost i sadašnjost.«⁴³

Međutim, u tom prebacivanju težišta razumijevanja sa subjekta na tradiciju koja, tako shvaćena, time upravo oblikuje subjekta, takav značaj ona ima

samo ako funkcionira kao restaurator, medijator koji nam prenoseći, »ništa ne ostavlja nepromijenjeno, nego nešto što je starije učimo iznova kazivati i shvaćati«. ⁴⁴ Taj kreativni element tradicije očituje se kao »uzajamno djelovanje između naše sadašnjosti s njezinim ciljevima i onih prošlosti koje mi također jesmo«. ⁴⁵ Taj suodnos različitih iskustava sadašnjeg i prošlog, iako odvojenih, ali potencijalno isprepletenih u slučaju idealnog razumijevanja, a pogotovo važnosti povijesti u Gadamerovu djelu, izražava Kerstin Arlt:

»Povijest se ne treba čitati kao puka prošlost, budući da leži u istini sadašnjosti.« ⁴⁶

Međutim, presudni pojam koji po Gadameru prevladava taj raskorak između dvaju različitih iskustava, iskustva teksta i iskustva čitatelja, i koji, po njemu, omogućuje razumijevanje – jest »stapanje horizonata« (*Horizontverschmelzung*). Jer »stvarno značenje teksta u vidu u kome se on obraća tumaču (...) uvek suodređuje historijska situacija tumača«. ⁴⁷ Drugim riječima, ta historijska svijest koja je uvijek prisutna u (sadašnjem) trenutku tumačenja teksta, nužna je kako ne bi došlo do diskrepancije tumačenja uzrokovane tumačevim nepoštivanjem (kon-tekstualnih) historijskih odrednica. Tumač, interpretator, u krajnjoj liniji, čitatelj, u namjeri dolaska do pravilna značenja teksta, mora računati na samu historičnost teksta, na pretpovijest vlastita tumačenja. I tu se pokazuje »ono Između« ključnim u Gadamerovoj hermeneutici, jer se »stapanje horizonata« događa između dviju perspektiva, tekstualne i tumačeve, koje su u međusobnom dijalogu, komunikaciji, a značenje se nadaje kao sretan ishod tog dijaloga perspektiva. Tu vremenski raskorak među dvjema instancama hermeneutičkog kruga – teksta i tumača teksta nije, naglašava Gadamer, nedostatak, ⁴⁸

32

H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 329.

33

H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 136.

34

H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 12.

35

Isto.

36

H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 136.

37

H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 316.

38

Isto, str. 12.

39

Gadamer, *Čitanka*, str. 318.

40

H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 315.

41

Isto.

42

Isto, str. 324.

43

Isto.

44

H.-G. Gadamer, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, str. 78.

45

Isto.

46

Kerstin Arlt, »'Razumijevanje' u F. Schleiermachersa i H.-G. Gadamera«, *Filozofska istraživanja* 63 (4/1996), str. 927.

47

E. D. Hirš, *Načela tumačenja*, str. 286.

48

Gadamer, *Istina i metoda*, str. 331: »Vrijeme sad više nije ponor koji se mora premostiti, zato što ono odvaja i udaljuje, već je ono, uistinu, noseća osnova događanja u kojem se korijeni sadašnje. Stoga vremensko odstojanje nije nešto što se mora prevazići. Bila je, štaviše, naivna pretpostavka istorizma to da se moramo prenijeti u duh vremena, da treba da mislimo u okviru njegovih pojmova i predstava, a ne u okviru naših sopstvenih, da bismo na taj način mogli da se probijamo do istorijskog objektiviteta. Radi se, međutim, o tome da se odstojanje vremena spozna kao pozitivna i produktivna mogućnost razumijevanja. To odstojanje nije razjapljeni ponor, već je ispunjeno kontinuitetom porijekla i tradicije, u čijem svjetlu nam se prikazuje sva predaja. Ovdje nije suvišno govoriti o pravom produktivitetu događanja.«

već upravo suprotno, iz tog se vremenskog raskoraka derivira značenje kao posljedica stapanja različitih horizonata. Drugim riječima, Gadamer zadržava mogućnost prezencije jednog značenja teksta, ali, kako je »odnos tog značenja prema drukčijoj situaciji drukčiji«,⁴⁹ pojmom *Horizontverschmelzung* omogućava »produktivitet događanja« razumijevanja. Bitno je napomenuti da je »razumijevanje u kojem dolazi do 'stapanja horizonata' pravi učinak jezika«,⁵⁰ odnosno rezultat dijalektičke naravi jezika koja se očituje u pitanjima i odgovorima u kojima se tekst i tumač pojavljuju kao potencijalno »pitanje i odgovor«, a time se još više naglašava uloga tumačenja i/ili interpretacije u Gadamerovoj hermeneutici. Jezik stoga ima vrlo bitnu ulogu u procesu razumijevanja, štoviše, jednako kao što je

»... razumijevanje 'temeljni modus bitka tubitka', tako je to i jezik. On nije nešto što mi susrećemo, pa čak niti nešto što nas susreće; jezik je zapravo ono u čemu mi nešto susrećemo i nešto u čemu nam se uopće omogućuje da nas nešto susreće.«⁵¹

Stoga, po Juriću, nije bez razloga što je treći dio *Istine i metode* jeziku posvećen jer time to djelo dobiva svoj »sadržajno smisleni zaključak«.⁵²

IV.

Jezičnost u Gadamerovoj hermeneutici jedan je od elemenata zbog kojega je ta teorija bila i jest zanimljiva književno-teorijskim usmjerenjima. Jedna od osnovnih smjernica zaokreta prema jeziku u filozofiji dvadesetog stoljeća, u koji se Gadamer svojim opusom upisao, sastojala se u premještanju fokusa sa subjekta kao nositelja konstitucije značenja i istine uopće, dakle, situacije »kada je instrumentalistički shvaćen jezik dospio u posve sekundaran odnos prema mišljenju sigurnim u sebe samo«,⁵³ na uvjete dolaska do tog mišljenja kroz medij jezika. Drugim riječima, promišljanja o uvjetu mogućnosti značenja i smisla, o njihovoj eventualno problematičnoj realizaciji unutar jezika, uvelike su u žarištu interesa i Gadamerove filozofije.

Međutim, Gadamerov interes nije, poput Hegelova, bivao usmjeren na shvaćanja filozofskog jezika kao onoga čija se idealna mogućnost spekulacije nadaje kao najoperativnija, već se njegov interes uglavnom usredotočavao na jezik umjetnosti, na književni jezik. Ono što je, nakon Schleiermachera, bitno za Gadamerovo shvaćanje umjetničkog teksta – jest neposrednost koju je umjetnički tekst ostvarivao, neposrednost, a opet stanovita nedokučivost, potreba da se smisao teksta traži upravo stoga jer nas se tiče, jer se tiče čovjekova iskustva, a time i filozofije uopće. Jezik u koji smo »bačeni« (Heidegger), za Gadamera postaje produktivna »otvorenost« uvijek već mogućih interpretacija, koje se, u dosluhu s tradicijom, realiziraju kao razumijevanje, ali uvijek »drukčije razumijevanje«.⁵⁴ To se događa zbog uvijek prisutne i neizvjesne isprepletenosti jezika i tumača, jer

»... ono što se pojavljuje u jeziku nije puko fiksiranje intendiranog smisla nego sebe stalno mijenjajući pokušaj, ili bolje, stalno ponavljajuća se kušnja da se upustimo u nešto ili da se upustimo s nekim. To, pak, znači izložiti se.«⁵⁵

Izloženost, otvorenost, igra, razgovor, stapanje horizonata, simboličnost... sve su to elementi koji obilježavaju razumijevanje, a time i načini interpretacije u svrsi otkrivanja smisla. Svi su ti elementi najproduktivnije izraženi u estetskom, umjetničkom djelu.

»To nadalje, za Gadamera znači da se govor ili tekst ne razumiju iz stvarnog sadržaja, nego kao *estetska tvorevina*, kao umjetničko djelo ili kao umjetničko mišljenje.«⁵⁶

Estetičnost Gadamerove hermeneutike, o kojoj je već bilo govora, s jedne strane, opravdavala je primjenu te filozofske teorije i prakse u književno-teorijskim proučavanjima, ali je, s druge strane, predstavljala zahtjev da se u ime te estetičnosti interpretaciji uvijek ostavi mogućnost drukčijeg ostvaraja, mogućnost novog stvaranja. Jer, »interpretacija odista jeste u izvjesnom smislu naknadno stvaranje«,⁵⁷ te time Gadamerova hermeneutika na neki način interpretaciji dodjeljuje isti kreativni potencijal koji pripisuje umjetničkom tekstu, ali kako naglašava dalje Gadamer:

»... ovo naknadno stvaranje ne slijedi poslije nekog stvaralačkog akta (kao kod Schleiermache-
ra, op. I. M.), već poslije figure stvorenog djela, koje treba da bude prikazano sa onim smislom
koji se u njemu nalazi.«⁵⁸

Djelo je, baš kao i interpretacija, kako se vidi iz citiranoga, na neki način razvlašteno, odgovornost za interpretaciju ne leži na autorskoj ili tumačevoj instanci, a jedini jamac pravovaljanosti jest smisao inherentan tekstu. Gadamer je svjestan te opasnosti te, zajedno s Platonom kaže: »postoji, naprotiv, opasnost da se podražavanjem podražavanja (oponašanjem oponašanja, op. I. M) 'trostruko odstupa od istine' (Platon)«,⁵⁹ ali i dalje se ne usuđuje propitati mogućnost manipulacije tradicijom, predajom, odnosno svim onim elemenatima »čuvanja smisla« u idealističkom razumijevanju.

Razlog tomu vjerojatno leži u činjenici da je Gadamer dosljedno proveo Heideggerov hermeneutički obrat, a on se sastojao u tome da se »predaja – 'sudbina bitka' – prihvatila kao otvorenost smisla i izvor istine«,⁶⁰ odnosno da se »sudbina bitka sada shvaćala kao tradicija«. ⁶¹ Regulativni karakter tradicije time je, na neki način, popunjavao prazninu koja je nastala razvlašćivanjem autorske, subjektne instance kao generatora smisla, ali time potreba za ontologičnošću smisla nije iščezla, već je samo promijenila »mjesto prebivališta«. Tako se pozitivna posljedica tog obrata – mogućnost dijaloga, prihvaćanja »drugosti Drugoga« bez potrebe da je se svodi na istost ili prilagođava, mogućnost interpretacije kao poziva na uvijek moguće drukčije, kreativno mišljenje – zaplela u »romantičarsku« regulativnu dimenziju tradicije (mješta na kojem se nalazi sudbina bitka), koja se, u Gadamerovoj filozofiji nije preispitala, već joj se pristupalo na jednak način kako se pristupalo jeziku u

49
E. D. Hirš, *Načela tumačenja*, str. 288.

50
Gadamer, *Istina i metoda*, str. 412.

51
Hrvoje Jurić, »Filozofijska hermeneutika i praktična filozofija Hans-Georga Gadamera«, *Filozofska istraživanja* 79 (4/2000), str. 626.

52
H. Jurić, »Filozofijska hermeneutika i praktična filozofija Hans-Georga Gadamera«, str. 624.

53
Jean Grondin, *Smisao za hermeneutiku*, MH, Zagreb 1999., str. 38.

54
Prema Gadameru ne razumijevamo bolje, već u najboljem slučaju drukčije (J. Grondin, *Smisao za hermeneutiku*, str. 55).

55
H.-G. Gadamer, *Čitanka*, str. 171.

56
Sulejman Bosto, »Schleiermacher u svjetlu Gadamerove filozofske hermeneutike«, *Filozofska istraživanja* 63 (4/1996), str. 946.

57
H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 149–150.

58
Isto.

59
Isto.

60
J. Grondin, *Smisao za hermeneutiku*, str. 55.

61
Isto.

novovjekovnoj filozofiji (uz izuzetak, prema Gadameru, Augustina), tj. bez prethodna preispitivanja uvjeta koji je omogućuju.

Upravo struktura Heideggerova tubitka, kao nečega što »uvijek već predrazumijeva čovjeka, pa nam jedino preostaje otkrivati tu vlastitu 'bezdanu' utemeljenost u njemu«,⁶² bila je motivacija Gadamerova shvaćanja pojma tradicije. Može se reći, u krajnjoj liniji, da smo tradicijom obilježeni, a ono što nam predstoji jest dešifriranje elemenata kojima je razumijevanje uvjetovano, odnosno dešifriranje one predstrukture razumijevanja koju je Heidegger naglašavao u *Bitku i vremenu*. Slijedeći tu liniju, Gadamer uvodi »pozitivan« pojam predrasud(b)e, preduvjerenja (*Vorurteil*), kojim želi naglasiti tumačevu situaciju »koja je obilježena neukidivim predrasudama, preduvjerenjima i predmnijenjima koje strukturiraju njezin horizont razumijevanja«. ⁶³ Interpretacijski zadatak sastoji se u tome da se kombinacijom dvaju horizonata – tradicijsko-povijesnog i onog predrasudno-tumačeva – uspostavi dijalog, koji, strukturiran u obliku igre pitanja i odgovora, omogućući »stapanje horizonata«. Važnost pred-mnijenja jest u najmanju ruku jednaka važnosti tradicije, jer su te predrasude, pred-mnijenja, *conditio sine qua non* dijaloga s tradicijom, ali stoga »razumijevanje svoju pravu mogućnost postiže tek kad pred-mnijenja kojima ono započinje, nisu proizvoljna«. ⁶⁴ Ona su također, prema Gadameru, podvrgnuta dijaloškom propitivanju.

»Zato ima smisla što tumač ne prilazi tekstu polazeći upravo od u njemu već postojećeg pred-mnijenja, već, naprotiv, izričito pokušava da predmnijenja, koja su u njemu, legitimira, a to znači da pita za njihovo porijeklo i valjanost.«⁶⁵

Tu se predrazumijevanje inherentno tumaču propituje, ali »sudbina bitka« inherentna tradiciji i tradicija kao takva ipak se ne propituje.

Stoga se može s Jeanom Grondinom reći:

»... razumijevanje, hermeneutički razumijevano, nije ništa drugo do proces obrade već postojeće građe (tradicija, op. I. M.). Tradicija nam takoreći predaje 'materijal' koji naše mišljenje (djelovanjem preduvjerenjā, predrasudā, pred-mnijenjā, op. I. M.) uvijek iznova obrađuje.«⁶⁶

Kao polazište interpretacije, stoga se »ne smije uzimati ni čovjek ni istina koja postoji o sebi, jer njihovu supripadnost zapravo valja misliti polazeći od 'sredine' iz koje oboje potječu i koja utemeljuje *supripadnost*«. ⁶⁷

V.

Gadamerov interes za estetsko, umjetničko, u krajnjoj liniji, književno, prije svega zbog višestruke mogućnosti primjene dijaloškog (koji potječe od onog Platonova dijalektičkog) principa konstituiranja značenja, razlogom je što je njegova hermeneutika imala toliko utjecaja. Osim evidentnih utjecaja u »estetici recepcije« Hansa Roberta Jaussa i Wolfganga Isera, čiji je čitateljski »horizont očekivanja« sadržavao mnoge elemente Gadamerova pojma *Vorurteil*, njegov je utjecaj vidljiv uopće etičko-estetičkom legitimacijom dijaloga kao osnovnoga načela razumijevanja. U tom smislu, zanimljiv je odnos hermeneutike i dekonstrukcije, paradigmi koje na prvi pogled vrlo teško mogu imati zajedničkih elemenata, ali koje, napominje Grondin, ⁶⁸ obje potječu iz Heideggerove filozofije. Naglašavanjem tekstualnosti smisla, hermeneutika je otvorila problem utvrđivanja odnosa intencije govornika na osnovu izgovorenoga. Dekonstrukcija je, kasnije, s tezom o »uvijek-već odgođenom značenju« samo dovela do krajnjih konzekvenci pretpostavke hermeneutike. U svakom slučaju, u dvadesetostoljetnoj teoriji i filozofiji nije bilo teorijske

prakse koja nije uspostavila dijaloški odnos s hermeneutikom, a to govori o utjecaju što ga je Gadamer, kao najznačajniji predstavnik hermeneutike 20. stoljeća, imao. Značenje teksta kao mjesto nadilaženja autora, razumijevanje kao produktivna djelatnost, s jedne strane, povijest djelovanja, odnos tumačenja i »historičnosti«, pitanje prezencije estetskog i njezina transponiranja u druga razdoblja, predstavljaju osnovne Gadamerove preokupacije koje je pokušavao riješiti, nipošto nenamjerno, upravo metaforama kao što su igra, »stapanje horizonata«, predaja, predrasuda, simbol, svetkovina. Stoga je i način njegova pisanja namjerno metaforičan, namjerno zaigran i, po vlastitu priznanju, nedosljedan. To nikako ne umanjuje dosege njegove misli, međutim isto tako ne otklanja paradokse u koje je upadao.

S jedne strane, osnovni prigovor Gadamerovoj hermeneutici jest nedostatak preispitivanja ideologijskog sloja u pojmu tradicije. Nije li i tradicija stanovita konstrukcija određenih prikrivenih, ali zato ne manje »autorskih« instanci? S druge pak strane, problematično je i insistiranje na mogućnosti dolaska do jednog, pravilnog, utvrdivog značenja, unatoč različitim pozicijama i preduvjerenjima tumača. Postupak nerijetkog estetiziranja »filozofije«, odnosno insistiranja na razmišljanju o estetskom, osim što je njegovu »filozofsku« hermeneutiku približila umjetničko-književnim teorijama, ponudila je i određeni tip istine. Do istine umjetničkog djela može se doprijeti jedino dijalogom, pa se tako može reći da »istina«, preko umjetničkog djela »uvlači onoga koji razumijeva u svoje kretanje«,⁶⁹ a time je bitna posljedica činjenica da istina »nije čovjekova proizvodnja, već nešto što mu se događa«.⁷⁰

Osnovno načelo takve hermeneutike – dijalog, Gadamer je prakticirao cijelog svog života. Od najproduktivnijih dijaloga-debata, najpoznatije su one s Habermasom i Derridaom, ali detaljnije eksplikacije tih debata uvelike bi premašile opseg i namjenu ovoga rada, zato je namjera ovoga rada bila pružiti osnovne smjernice Gadamerove hermeneutike, problematizirajući poseban odnos njegove »filozofske hermeneutike« prema mogućnostima njene primjene u književnoj teoriji.

62

Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, MH, Zagreb 2000., str. 463.

63

V. Biti, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, str. 509.

64

H.-G. Gadamer, *Istina i metoda*, str. 300.

65

Isto.

66

J. Grondin, *Smisao za hermeneutiku*, str. 61.

67

Isto, str. 60.

68

»Razgovor s Jeanom Grondinom, hermeneutika ili dekonstrukcija?«, str. 162.

69

J. Grondin, *Smisao za hermeneutiku*, str. 56.

70

Isto, str. 60.

Ivan Majić

**Gadamer's Hermeneutics –
from "Philosophy of Listening" to Literary-Theoretic Praxis**

Abstract

Beginning with basic postulates of Gadamer's philosophical hermeneutics, the article challenges the possibility of its application in literary theory. The space of Gadamer's thought, as well as his hermeneutics, opens up a question: "how understanding is possible"? The answers to that question implicate ethico-aesthetical claim of "philosophy of listening" where this dialectics of questions and answers should be established. The process of coming to meaning is happening in language, that makes possible, in the worst circumstances, at least to approach to the matter of things, if not to understand it. The interpreter's situation is marked with his prejudices, pre-thinking (Vorurteil), and the situation of a text by its presence, as well as with temporality. It is precisely temporality of artwork, that is the foundation of Gadamer's conception of tradition, i.e. heritage, which is, under Heidegger's influence, supplied by regulative characteristics. The gap between two horizons – traditionally-historical and prejudice-interpreter's – is solved by "merging of horizons" (Horizontverschmelzung) as the final result of dialogue, and that merging is at the same time the basics of understanding. Even though Gadamer's hermeneutics was criticized, it was also unsurmountable in the studies of interpreting (literary) texts.

Key words

Hans-Georg Gadamer, hermeneutics, understanding, dialogue, language, tradition, pre-thinking (Vorurteil), merging of horizons (Horizontverschmelzung)